

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-602-609

УДК 347.4

І. В. ПЛАВИЧ,
аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ ПОЗИКИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ, ДО СКЛАДУ ЯКИХ ВХОДИЛИ ЗЕМЛІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД З 1918 ПО 1945 Р.

У статті досліджується правове регулювання договору позики за цивільним законодавством держав, у складі яких перебували землі Західної України в період з 1918 р. по 1945 р. (Чехословацька республіка, Польська республіка, Королівство Угорщина, Королівство Румунія). За результатами дослідження автор доходить висновку, що норми Зобов'язального закону Польської республіки (1933) були більшою мірою розраховані на потреби розвинутого цивільного обороту, оскільки на відміну від норм цивільного законодавства Чехословаччини, Угорщини та Румунії цей Закон розроблявся / приймався в період після настання світової економічної кризи (1929), був більшою мірою розрахований на існування позикових відносин в умовах дії інфляційних процесів та за своїм змістом і рівнем юридичної техніки був найбільш наближеним до сучасного цивільного законодавства країн ЄС.

Ключові слова: *позика, договір, договір позики, гроші, споживчі речі, замінні речі, зобов'язання, власність, проценти.*

Plavich I. V. Features of the legal regulation of the loan agreement under the civil law of the states, which included the lands of Western Ukraine in the period from 1918 to 1945

The author examines the legal regulation of the loan agreement under the civil law of the states in which the lands of Western Ukraine were in the period from 1918 to 1945 (Czechoslovak Republic, Republic of Poland, Kingdom of Hungary, Kingdom of Romania). The author also argues that in the territory of Northern Bukovina in the period from 1918 to 1940, loan relations were regulated by the Central Committee of the Kingdom of Romania (1864). According to the research, the author concluded that the norms of the Mandatory Law of the Republic of Poland (1933) were more designed for the needs of developed civil turnover, because in contrast to the civil law of Czechoslovakia, Hungary and Romania, this law was developed / adopted in the postwar period. economic crisis (1929) and was more designed for the existence of loan relations in the context of inflation.

Key words: *loan, contract, loan agreement, money, consumer goods, substitutes, liabilities, property, interest.*

* **Plavich I. V.** Postgraduate Student of Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine

Актуальність теми. В українській науковій літературі при дослідженні розвитку правового регулювання договору традиційно досліджувалось правове регулювання цього договору в римському приватному праві, цивільному праві Російської імперії та колишнього СРСР. Водночас дослідженню правового регулювання позикових відносин у цивільному законодавстві держав, у складі яких землі Західної України перебували в період з 1918 по 1945 р. (Чехословацька республіка, Польська республіка, Королівство Угорщина, Королівство Румунія), як правило, не приділялось належної уваги. З огляду на взятий Україною курс на євроінтеграцію та з урахуванням триваючого процесу рекодифікації цивільного законодавства України дослідження правового регулювання договору позики у цивільному законодавстві вищевказаних іноземних країн набуває актуальності та є таким, що дає змогу усунути лакуни в дослідженнях зазначеної наукової проблематики.

Огляд літератури з теми дослідження. Питання правового регулювання договору позики в цивільному законодавстві держав, у складі яких землі Західної України перебували в період з 1918 по 1945 р. (Чехословацька республіка, Польська республіка, Королівство Угорщина, Королівство Румунія) раніше комплексно не досліджувались. Водночас окремі питання щодо правового регулювання договору позики у цей період у цивільному законодавстві Республіки Польща досліджувалось О. В. Царук (Становлення і розвиток зобов'язального права на території західної України у складі Польщі (1921–1939 рр.): дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 224 с.). Крім того, окремі питання щодо правового регулювання договору позики у Цивільному уложенні Австрії (1811) були досліджені Н. І. Шутко (Зобов'язальне право за Цивільним кодексом Австрії 1811 року та його застосування на західноукраїнських землях (1811–1939 роки): дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2018. 258 с.).

Мета та завдання дослідження. На основі аналізу цивільного законодавства держав, у складі яких землі Західної України перебували в період з 1918 по 1945 р. (Чехословацька республіка, Польська республіка, Королівство Угорщина, Королівство Румунія) комплексно дослідити правове регулювання договору позики на землях Західної України в період з 1918 по 1945 р.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду Австро-Угорської імперії землі Західної України увійшли до складу Королівства Угорщина, Королівства Румунія, Польської республіки та Чехословацької республіки. Відповідно у період з 1918 по 1945 р. договір позики на землях Західної України регулювався нормами цивільного законодавства цих держав.

Характеризуючи положення цивільного законодавства, що регулювало договір позики, у період з 1920 по 1939 р. на землях Закарпаття, що входили до складу Чехословацької республіки, треба зазначити, що в цій країні у ті часи не було прийнято власного цивільного кодексу, а для регулювання цивільних правовідносин застосовувались норми Загального цивільного уложення Австрії (1811) (далі – ЗЦУА). Зазначений Кодекс містив легальне

визначення договору позики, який визначався як «договір, за яким будь-кому передаються споживчі речі під тією умовою, що він хоча і може розпоряджатись ними на власний розсуд, однак зобов'язаний повернути зі спливом певного строку, стільки ж речей того самого роду та якості» (§ 983). У цьому визначенні відсутнє посилання на перехід права власності на об'єкт позики, але, незважаючи на це, договір позики чітко відрізняється від суміжного з ним реального договору позички (§ 971), за яким боржник отримує неспоживчу річ у вживання (користування). Договір позики був сконструйований як реальний та односторонній договір, який не слід плутати з попереднім договором, можливість укладення якого передбачена § 936 ЗЦУА. Об'єктом договору позики могли бути гроші або інші споживчі речі, включаючи монети, паперові гроші та публічні процентні папери (§§ 984, 985). Сторонами договору могли бути повнолітні фізичні особи, які досягли 24 років, окрім осіб, які не мали змоги розуміти наслідки своїх вчинків, ті, що оголошені марнотратними, яким суд заборонив управляти їх майном (§21) та юридичні особи (§ 26). Договір позики міг бути оплатним або безоплатним. Грошова позика презюмувалась законом оплатною. Проценти сплачувались при сплаті капіталу, а якщо договір укладався на кілька років, то за відсутності в ньому умови про строк – сплачувались щорічно. При цьому сплата процентів наперед обмежувалась строком у півроку, а сплачені таким чином проценти мали бути виключені з капіталу (§ 997). Однак, якщо договір позики містив умову про проценти, їх розмір обмежувався законом: 5% для позики, забезпеченої заставою, та 6% для позики, яка не має забезпечення (§§ 993–994). Розмір процентів, які підлягали сплаті за відсутності відповідної умови в договорі, згідно з законом також обмежувався: 4% загалом та 6% в торговому обороті (§ 995). При цьому будь-які додаткові зобов'язання на користь позикодавця, які перевищували у сукупності розмір дозволених процентів, були нікчемні (§ 996). Анатоцизм заборонявся, але нараховані за два і більш роки проценти за домовленістю сторін могли бути додані до капіталу (§998). Проценти за грошовою позикою підлягали сплаті у тій самій валюті, що й капітал (§999). Борговий документ за ЗЦУА мав лише доказову силу (§ 1001)¹.

Зі сказаного можна зробити висновок, що положення ЗЦУА щодо договору позики є прикладом рецепції положень римського приватного права, що визначають договір позики як реальний та односторонній договір, за яким споживні речі передаються у розпорядження позичальника, із зобов'язанням останнього повернути зі спливом певного строку, стільки ж речей того самого роду та якості. Наявність у ЗЦУА легальної дефініції договору позики, конкретизація об'єктів позики, ретельне регулювання розміру та порядку сплати процентів за грошовою позикою тощо свідчать про достатньо високий рівень юридичної техніки регулювання договору позики, що підтверджується тим, що ЗЦУА протягом тривалого часу використовувався на теренах держав (Польща, Угорщина, Чехословаччина тощо), які набули незалежності

внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії, а в Австрійській республіці діє і по цей час².

Своєю чергою, характеризуючи положення цивільного законодавства, що регулювало договір позики, яке діяло в період з 1918 по 1939 р. на землях Східної Галичини та Західної Волині, слід зазначити таке. З моменту відновлення державної незалежності Польщі на землях Східної Галичини та Західної Волині продовжував діяти ЗЦУА. Однак у 1933 р. у Польщі був прийнятий Зобов'язальний закон Польської республіки (далі – Зобов'язальний закон ПР). Згідно з цим законом договір позики був консенсуальним і двостороннім договором, за яким одна сторона (позикодавець) зобов'язувалась передати другій стороні (позичальник) у власність гроші чи інше майно, а друга сторона зобов'язувалась повернути позичені речі чи гроші у певний строк. Його об'єктом могли бути взаємозамінні речі та гроші, у тому числі й іноземна валюта (банкноти, монети), якщо це не суперечило чинному грошовому обігу в Польщі. Договори грошової позики на суму понад 250 злотих та договори не грошової позики на суму понад 1000 злотих мали бути чинені у письмовій формі (ст. 223). За відсутності письмових доказів надання позики її повернення могло бути засвідчене свідками, показаннями сторін, усного визнання боржником факту отримання позики. Оскільки договір позики був консенсуальним, позикодавець мав право відмовити у наданні позики, якщо були підстави вважати, що позичальник, внаслідок свого майнового становища, не зможе її повернути. Умова про строк (термін) повернення позики не була істотною умовою договору позики. Якщо строк (термін) повернення позики не був зазначений у договорі, позичальник був зобов'язаний повернути позику у сумі, що не перевищувала 250 злотих протягом одного місяця, а позичку, що перевищувала 250 злотих – протягом трьох місяців після укладення письмового договору чи усної домовленості. Розмір встановлених процентів за позику на рік не міг перевищувати 12% річних. Якщо позику надавала банківська установа, то такі проценти не повинні були перевищувати 9,5% річних. Позичальник, який у визначений договором термін не повернув безпроценту позику, повинен сплатити позикодавцю 8% річних з дня закінчення терміну дії позики. В умовах «великої депресії» початку 30-х років ХХ століття Закон враховував можливе знецінення національної валюти. Зокрема, стаття 269 Зобов'язального закону визначала девальвацію як форс-мажорні обставини, які перешкоджали поверненню позики в повному обсязі. З огляду на вказане позикодавець мав право в судовому порядку вимагати підвищені проценти, які вказувалися в умовах повернення позики. Якщо позичальник не повернув боргу у визначений термін, а девальвація настала після закінчення терміну позики, то позикодавець міг вимагати відшкодування за весь час зволікання позичальника^{3,4}.

Характеризуючи положення цивільного законодавства, яке діяло у період з 1939 по 1945 р. на території Закарпаття, що входило до складу Королівства Угорщина, слід зазначити таке. Оскільки на території Угорщини

з 1861 р. ЗЦУА не діяло, з відновленням державної незалежності Угорщини в 1918 р. основу її цивільного права становило прецедентне та звичайне угорське право, доповнене деякими письмовими законами. Спроба здійснити кодифікацію цивільного законодавства у міжвоєнний період не мала успіху, оскільки розроблений проєкт ЦК Королівства Угорщина (1928) (далі – проєкт ЦК) не набув чинності. Однак за відсутності прямого систематизованого законодавчого врегулювання цивільно-правових відносин у судовій практиці положення проєкту ЦК застосовувались до прийняття ЦК Угорщини 1959 р. У проєкті ЦК договору позики були безпосередньо присвячені норми §§ 1314–1318⁵. Згідно з цими нормами проєкту ЦК договір позики був сконструйований за моделлю реального договору, об'єктом якого могли бути кошти або інші замінні речі, під якими закон визнавав рухоме майно, яке зазвичай визначається в обігу за кількістю, масою або іншим виміром, може бути замінено (§§ 436, 1314). Посилання на перехід права власності на об'єкт позики до позичальника у проєкті ЦК було відсутнє. Договір був односторонній, позичальник був зобов'язаний повернути позикодавцю кошти, речі такого ж виду та якості (§ 1314). Проте проєкт ЦК передбачав можливість укладення сторонами договору позики і за консенсуальною конструкцією. Однак у такому випадку позикодавець мав право відмовитись від надання позики, якщо майновий стан позичальника погіршився до такої міри, що повернення позики поставлено під загрозу. Однак це право втрачало силу, якщо позичальник надасть забезпечення (§ 1318). Проєктом ЦК передбачалась також можливість виникнення позикових зобов'язань внаслідок новачії боргу (§ 1314). За домовленістю сторін договір позики міг бути строковим або безстроковим. Безстрокова позика могла бути повернута позичальником в будь-який час, а позикодавець мав право вимагати її повернення в будь-який час, але строк попередження про вказане становив три місяці. Договір позики міг бути безоплатним або оплатним. Строк сплати процентів не належав до істотних умов договору позики. Якщо проценти за позикою були фіксовані, вони мали сплачуватись раз на пів року, якщо інше не встановлено договором, а якщо строк погашення позики становить менше шести місяців, одночасно з поверненням позики. Сплата процентів авансом дозволялась не більш ніж за шість місяців, а суми, що перевищували цей поріг, мали бути вираховані з суми позики (§ 1315). Проєкт ЦК також зобов'язував позичальника, який своєчасно не повернув гроші, сплатити позикодавцю нараховані на такий борг передбачені законом проценти протягом часу прострочення. При цьому проєкт ЦК дозволяв сторонам встановити у договорі вищу процентну ставку, ніж та, що встановлена законом на період затримки (§ 1153). Норми проєкту ЦК не містили спеціальних норм щодо форми договору позики, відповідно він міг укладатись за домовленістю сторін в усній або письмовій формі, з дотриманням загальних положень проєкту ЦК до форми договорів (§§ 960–968).

Свою чергою з приводу цивільного законодавства Королівства Румунія, що діяло на території Північної Буковини в період з 1918 по 1940 р., слід зазначити таке. Після розпаду Австро-Угорської імперії на території північної Буковини до 1938 р. частково продовжував застосовуватись ЗЦУА. Надалі договір позики на цих територіях регулювався положеннями ЦК Королівства Румунія (1864) (далі – ЦК 1864), а саме статтями 1576–15906. Згідно з цими нормами ЦК 1864 договір позики за загальним правилом було створено за конструкцією реального договору, об'єктом якого могли бути грошові кошти або інші замінні речі (ст. 1576), які передавались у власність позичальника (ст. 1577). Договір був односторонній, позичальник був зобов'язаний повернути позикодавцю кошти, речі такого ж виду та якості (ст. 1576). Виконання зобов'язання з повернення об'єкта грошової позики базувалось на засадах номіналізму (ст. 1578). На відміну від цього повернення позики, об'єктом якої були інші замінні речі, могло залежати від зміни цінової кон'юнктури на такі об'єкти (ст. 1579). На позикодавця покладалась відповідальність за недоліки об'єкта позики, які завдали шкоди позичальнику, якщо позикодавець знав про такі недоліки та не попередив про них позичальника (ст. 1575, 1580). Договір позики був строковим договором (ст. 1584), але за домовленістю сторін міг бути й безстроковим. У такому разі повернення об'єкта позики відбувалось у строк, встановлений судом (ст. 1582–1583). Позичальник був позбавлений права дострокового повернення позики позикодавцю (ст. 1101, 1581). Договір позики загалом презюмувався як безоплатний. Проте його оплатність могла бути встановлена домовленістю сторін. При цьому договір позики міг передбачати сплату процентів як за грошовою позикою, так і за позикою, наданою продуктами харчування та іншими рухомими речами (ст. 1587). Позичальник, який почав сплачувати проценти, які не були обумовлені, або були вищі, ніж ті, що були обумовлені, не міг вимагати їх повернення або їх зарахування в рахунок погашення позики (ст. 1588). Розмір процентної ставки, що встановлювалась у договорі позики, обмежувався: для позик у цивільних справах – п'ятьма процентами річних, а для позик у торговельних справах – шістьма процентами річних (ст. 1589). За позиками у торговельних справах дозволялось застосування складних процентів щодо процентів, які були нараховані за строк не менш як 1 рік (ст. 1089). Окрім сплати процентів, за правомірне користування позикою, закон передбачав сплату законних процентів, у випадку прострочення позичальником виконання зобов'язання із повернення об'єкта позики позикодавцю (ст. 1088, 1586). ЦК 1864 не містив спеціальних положень щодо форми договору позики, відповідно він міг укладатись за домовленістю сторін в усній або письмовій формі, з дотриманням загальних положень ЦК 1864 до форми договорів.

Висновки. Норми Зобов'язального закону ПР (1933), які запроваджували конструкцію консенсуального та двостороннього договору позики, порівняно з нормами ЗЦУА, проекту ЦК Королівства Угорщина (1928), ЦК Королівства Румунія (1864), є такими, що більшою мірою відповідали потре-

бам розвинутого цивільного обороту. Це зумовлено тим, що на відміну від ЗЦУА, проєкту ЦК Королівства Угорщина (1928) та ЦК Королівства Румунія (1864) цей Закон розроблявся / приймався у період після світової економічної кризи (1929), був більшою мірою розрахований на існування позикових відносин в умовах дії інфляційних процесів, та за своїм змістом і рівнем юридичної техніки був найбільш наближений до сучасного цивільного законодавства країн ЄС.

1. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т.1 / Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калур, С. Д. Гринько та ін. / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність. 2009. 1168 с. С. 109–110. 2. Правовые системы стран мира. *Энциклопедический справочник* / под редакцией А. Я. Сухарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2003. URL: <http://law.niv.ru/doc/dictionary/legal-systems-of-countries/index.htm> (дата звернення: 12.11.2021). 3. Царук О. В. Становлення і розвиток зобов'язального права на території західної України у складі Польщі (1921–1939 рр.): дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 224 с. С. 131–135. 4. Царук О. В. Договір займа на западно-українських землях в складі Польщі. *Економіка, соціологія і право: журнал наукових публікацій*. № 12 (декабрь). Спецвипуск. Научно-издательский центр «Институт стратегических исследований». Москва, 2012. С. 286–290. 5. Evi magánjogi törvényjavaslat MAGYARORSZÁG MAGÁNJOGI TÖRVÉNYKÖNYVE (1928). URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800000.TVJ&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D52> (дата звернення: 10.12.2021). 6. CODUL CIVIL al regatului romaniei (1864). URL: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/1> (дата звернення: 10.12.2021).

References

1. Kodifikatsiya grazhdanskogo zakonodavstva na ukrainskikh zemlyakh: T.1/Uklad.: YU. V. Bilousov, I. R. Kalur, S. D. Grin'ko i in. / Za red. R. O. Stefanchuka i M. O. Stefanchuka. K. Pravovaya ednist'. 2009. 1168 s. S. 109–110. 2. *Pravovyye sistemy stran mira*. Entsiklopedicheskiy spravochnik. Pod redaktsiyey A. Ya. Sukhareva. 3-ye izd., pererab. i dop. Moskva, 2003. URL: <http://law.niv.ru/doc/dictionary/legal-systems-of-countries/index.htm> (data zvernennya: 12.11.2021). 3. Tsaruk O. V. Stanovleniya i rozvitok zoobov'yazal'nogo prava na territorii zakhidnoy Ukrainy u skladov Pol'shi (1921–1939 r.): dis. kan. yu. n.: 12.00.01. L'vov, 2013. 224 s. S. 131–135. 4. Tsaruk O. V. Dogovor zayma na zapadno-ukrainskikh zemlyakh v Pol'she. *Ekonomika, sotsiologiya i pravo: zhurnal nauchnykh publikatsiy*. № 12 (dekabr'). Spetsvипusk. Nauchno-izdatel'skiy tsentr «Institut nauchnykh issledovaniy». Moskva, 2012. S. 286–290. 5. Evi magánjogi törvényjavaslat MAGYARORSZÁG MAGÁNJOGI TÖRVÉNYKÖNYVE (1928). URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800000.TVJ&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D52> (data zvernennya: 10.12.2021). 6. CODUL CIVIL al regatului romaniei (1864). URL: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/1> (data zvernennya: 10.12.2021).

Plavich I. V. Features of the legal regulation of the loan agreement under the civil law of the states, which included the lands of Western Ukraine in the period from 1918 to 1945

The author examines the legal regulation of the loan agreement under the civil law of the states in which the lands of Western Ukraine were in the period from 1918 to 1945 (Czechoslovak Republic, Republic of Poland, Kingdom of Hungary, Kingdom of Romania). Describing the provisions of civil law governing the loan agreement, which operated in the period from 1918 to 1939 in the lands of Transcarpathia, which were part of the Czechoslovak Republic until 1939, the author examines the rules of the General Civil Code of Austria (1811), country in the absence of its own civil code. In turn, examining the provisions of civil law governing the loan agreement, which operated from 1918 to 1939 in the lands of Eastern Galicia and Western Volhynia, the author argues that in the first years since the restoration of Polish independence in the lands of Eastern The General Civil Code of Austria (1811) continued to apply in Galicia and Western Volhynia. However, in 1933, Poland adopted the Mandatory Law of the Republic of Poland, which further regulated the loan relations for the incorporation of the lands of Eastern Galicia and Western Volhynia into the USSR. Characterizing the provisions of civil law in force in the period from 1939 to 1945 in Transcarpathia, which were part of the Kingdom of Hungary, it should be noted the following. Since, historically, the General Civil Code of Austria (1811) did not apply in Hungary, with the restoration of Hungarian state independence in 1918, the basis of its civil law was case law and customary law, supplemented by some written laws. Attempts to codify civil law in the interwar period were unsuccessful, as the draft of the Central Committee of the Kingdom of Hungary (1928) did not enter into force. However, in the absence of direct systematic legislative regulation of civil law relations in judicial practice, the provisions of the Draft Central Committee were used to regulate loan relations in the lands of Transcarpathia, which were part of the Kingdom of Hungary until 1945. The author also argues that in the territory of Northern Bukovina in the period from 1918 to 1940, loan relations were regulated by the Central Committee of the Kingdom of Romania (1864).

The aim of the article. Based on the analysis of civil law of the states in which the lands of Western Ukraine were in the period from 1918 to 1945 (Czechoslovak Republic, Republic of Poland, Kingdom of Hungary, Kingdom of Romania) comprehensively investigate the legal regulation of the loan agreement in Western Ukraine in the period from 1918 to 1945.

Results. *The norms of the Obligatory Law of the Republic of Poland (1933) were more designed for the needs of developed civil turnover, because unlike the Central Committee of the Kingdom of Hungary (1928) and the Central Committee of the Kingdom of Romania (1864) the law was developed / adopted (1929), was more designed for the existence of loan relations in the context of inflation, and in its content and level of legal technique was closest to modern civil law of the EU.*

Key words: *loan, contract, loan agreement, money, consumer goods, substitutes, liabilities, property, interest.*